

tende aktivitet, som periodens godsregnskaber afspejler, kunde tyde på, at landets økonomiske overklasse, byernes rådsaristokrati og de største adelige hartkornsbesiddere, har været i stand til at profitere af situationen.

Trods vor tids nybrud har både den byhistoriske og den adelshistoriske forskning – som i mange henseender må være to sider af samme sag – endnu lang vej, inden vi med fuld sikkerhed kan fastslå virkningerne af 1600-tallets konjunkturforløb med alle nuancer. Albert Olsens studier i 1930'erne har uomtvisteligt banet vejen for den moderne vurdering på dette område, men allerede nu kan man hæfte sig ved en række nye træk, først og fremmest den langt mere fremskredne nuancering af borgerskabets økonomiske situation og udvikling. I denne henseende er dr. Svend Larsens store værk af forskningsmæssig meget stor betydning; det fremlægger et overmåde omfattende nyt materiale og betydningsfulde nye synspunkter, ikke mindst på den økonomiske situation i 1630'erne. Men afhandlingen udmærker sig tillige ved sin usædvanlige stofmættethed og sin meget konkrete teknik; den hviler på et enormt kildemateriale, og den smidighed, hvormed dette stof behandles fra mange forskellige synspunkter, har tillige bragt nye resultater af stor vigtighed.

E. LADEWIG PETERSEN

ARNE STADE: Erik Dahlberg och Carl X Gustafs Krigshistoria. Udg. af Militärhistoriska Avdelningen vid Kungl. Militärhögskolan som Carl X Gustaf-Studier 3. Militärhistoriska Förlaget 1967. Indgår som nr. 12 i Acta Universitatis Stockholmiensis. 448 s. 42,40 sv. kr., indb. 49,50 sv. kr.

Det stort anlagte fællesnordiske samarbejde om Carl X Gustafs krigshistorie er hermed resulteret i et tredje tykt bind, ovenikøbet en disputats. Det overrasker ikke kredsen omkring dette samarbejde, at Arne Stade (A.S.) er nået så vidt, da han har slidt med emnet fra 1957 i det mindste. A.S. er således en mand, der har et dybtgående kendskab til periodens krigshistoriske problematik, ikke mindst hvad angår de kildemæssige forhold. Han er godt rustet til opgaven, da han i sin person forener den svenske linieofficers uddannelse med et ordinært universitetsstudium.

Erik Jönsson Dahlberg (E.D.), født 1625, død 1703, er en af den svenske stormagtstids mest markante skikkelser. Rigt begavet som han var, lykkedes det ham at tjene sig op fra små kår til samfundets højeste top. Men ikke nok med det. Hans uhyre energi tillod ham at præstere meget mere end en strålende officersgerning indenfor den svenske fortifikationsetat. Det var ham, der var den drivende kraft i det enestående topo-

grafiske værk: *Suecia Antiqua et Hodierna*, og, som A.S. påviser, tillige i det officielle værk om Carl X Gustafs historie, Samuel Pufendorfs *De Rebus a Carolo Gustavo, Sueciæ Rege, gestis commentariorum libri septem* (Nürnberg 1696), oversat til svensk af Adolf Hillman under titlen: *Sju Böcker om Konung Carl X Gustafs Bragder* (Stockholm 1915).

Erik Dahlberg har haft direkte indflydelse på eftertidens opfattelse af denne vigtige krigsperiode, hvor magtforholdene så afgørende ændredes i Norden. Det var ham, der leverede de 114 kobberstik til rigshistoriografen Samuel Pufendorfs (S.P.) værk, hvorved Carl X Gustaf og hans mænds handlinger i højeste grad glorificeredes. E.D. var imidlertid også en særdeles aktiv historiker, som både samlede på primært kildestof og bearbejdede det. Og hele dette materiale stillede han til S.P.s disposition i 1681, hvorved rigshistoriografens arbejde utvivlsomt blev mere krigshistorisk præget end det ellers ville være blevet. Endelig var E.D. en meget dueig memoireforfatter, som det ses af hans berømte »Dagbog«. Den tryktes første gang i 1823 og har siden været optrykt i 1912 og 1962 (forkortet). Af E.D.s historiske arbejder har hidtil kun eet været trykt nemlig hans såkaldte »Diarium« (1655–60), i *Meddelanden från Kungl. Krigsarkivet III*, Stkh. 1923, 77–132. Men hans krigshistoriske samlinger har i mere end 100 år været kendt og benyttet af historikerne (SRA. Krigshist. Handlingar XI:4).

Arne Stade er utvivlsomt blevet sat igang af den hårde debat, der rejste sig om E.D., efter at det var lykkedes Curt Weibull i 1948/49 at påvise, under henvisning til et beediget udsagn af E.D. selv, at han ikke var med på kongens og rytteriets berømte tog over Storebælts is d. 5/6. febr. 1658. Han fulgte blot infanteriet flere dage senere. Det var en nok så kedelig afsløring, når alle historikere hidtil havde troet på Dagbokens stolte ord, det talte om en kgl. befaling til E.D., som gik ud på »att jag nu skulle rijda föråth och wijsa wägen, som jag och gjorde . . .«. Derved rejste der sig blandt svenske historikere en hård disput om E.D.s pålidelighed i det hele taget. A.S. har selv deltaget deri. De mange indlæg havde imidlertid en tilbøjelighed til at blive stikkende i problematikken omkring Toget over Bæltet. Det har øjensynligt udfordret A.S. til at udvide undersøgelsen til hele E.D.s virksomhed som historiker. Det har været et ganske overordentligt stort arbejde, men det har været ulejligheden værd og har givet mange værdifulde resultater.

Det er E.D.s historiske kildesamling, der står i centrum for A.S.s undersøgelse. Det har herunder stor interesse at få fastslået de enkelte skrifers tilblivelse og proveniens. Uden det er ethvert forsøg på at diskutere motiverne for E.D.s aktivitet håbløs. Udgangspunkterne er her to bevarede lister over samlingen, hvoraf kun den ene er dateret. Det er

»Förteckningen« over de skrifter, som E.D. sendte S.P.; den er dateret 1681. Den anden, »Specifikationen«, der ligesom den førnævnte indeholder 33 titler, kan indkredses ved hjælp af E.D.s korrespondance. Blandt skrifterne er der en svensk skibsliste fra Sundslaget d. 29. oktober 1658. Det er utvivlsomt den, som E.D. modtog i Paris engang i tiden 9. maj/27. juli 1668. Ældre kan specifikationen altså ikke være. Meget yngre kan den næppe heller være, mener A.S. på dette stadium af undersøgelsen (s. 35). Han kan nemlig ikke i specifikationen finde en relation om Sundslaget, som E.D. meget ønskede, og som A.S. mener, at han også modtog i Paris. Var dette rigtigt, burde specifikationen kunne dateres til 27. juli/11. sept. 1668, da E.D. forlod Paris. Dette tilbagevises imidlertid 244 sider længere fremme, hvor den sandsynlige affattelsestid sættes til 1673 p.gr.a. papirets vandmærker.

Dette spring i undersøgelsen forekommer af flere grunde forbløffende og forvirrende. For det første virker det lidet overbevisende, at E.D. skulle have modtaget den omtalte relation. At han ønskede den, er sikkert nok, og at han skrev, at han uden den ikke kunne færdiggøre stikket af slaget, er vist. Når man ser på det stik, der vitterligt blev fremstillet, føler man sig dog lidet overbevist om, at han virkelig også modtog den ønskede relation. På stikket er der ikke nogen tekst udover en svensk skibsliste (og den ved vi jo, at han havde fået). Men stikket er i sig selv en ren dekorationskomposition, der kun har meget lidt med slaget at gøre. Det hele tyder mere på, at E.D. har manglet relationen. Til denne indvending kan så føjes, at A.S. meget snart kommer til det resultat, at E.D.s motiv for sin materialeindsamling var kunstnerisk betinget og hang sammen med hans tegninger. Dette føjer sig for læseren smukt ind i den foreløbige opfattelse af en datering til 1668, hvor E.D. jo netop opholdt sig i Paris for at få sine tegninger stukket. Han skulle altså have bragt en relevant litteratur med sig til Frankrig. Det kedelige er blot, at mindst 7 af de 33 skrifter må være uden enhver interesse for tegneren E.D., noget A.S. undlader at gøre opmærksom på. Der er altså meget lidt hold i den foreløbige datering til 1668, den skader fremstillingen og forvirrer læseren.

Ved hjælp af de to lister (specifikationen fra (1668–) 1673 og förteckningen fra 1681) kan de bevarede akters tilkomsttid nærmere præciseres. Igen går A.S. igang med en foreløbig behandling af specifikationens skrifter. Han tager, som han selv siger, nogle stikprøver. Med stor sikkerhed fastslås det, at E.D.s »krigsdagbok« (ikke at forveksle med dagbogen) er ført nogenlunde samtidig med begivenhederne. Den rækker kun fra d. 8. jan. til d. 17. nov. 1657. Den kunne man godt have tænkt sig at høre noget mere om. Et andet skrift stammer også fra E.D.s hånd. Det er den såkaldte »Essens berättelse«. Den synes at være blevet til under hjemrejsen fra Danmark, som generalmajor Johan von

Essen og E.D. foretog sammen på orlogsskibet *Mercurius* omkring månedsskiftet juli/aug. 1660. Den er nedskrevet af E.D. med blyant, hvad der i væsentlig grad bestyrker den opfattelse, at den er kommet til under særlige forhold, og den synes at være et Dahlbergsk referat af Essens fortælling. Flere andre skrifter er dog kommet E.D. i hænde på anden måde, nemlig ved bevidst indsamling fra hans side. Dette gælder således de 4 stenbockske skrifter, hvis forfatter er feltmarskal G. O. Stenbock. De omhandler alle den polske krig, og er sandsynligvis overgivet til E.D. i 1664. »Sparres berättelse« henføres til oberst Carl S.; en efterskrift gør det klart, at den er blevet skrevet til E.D. og efter opfordring fra ham. Den modtog E.D. sandsynligvis allerede i 1663. E.D.s bevidste indsamling af historisk materiale kom herved tydeligt frem. Alle de nævnte skrifter er optaget på specifikationen; men dette gælder ikke den sidste stikprøve: Oxenstiernas diarium, der må tillægges rigsmarskal Gabriel O., der døde i juni 1673. Den er rettet til E.D., hvori den senest kan være afsendt sommeren 1675. Følgelig sætter den en terminus ante quem for affattelsen af specifikationen.

Hvad var motiveringen for E.D.s bevidste indsamling af krigshistorisk materiale? Dette giver de anførte skrifter intet entydigt svar på. At kunstneriske hensyn har spillet ind, kan imidlertid direkte bevises af en notits i Rothoffs krigsdagbog, også et skrift, der er nævnt i specifikationen. I et marginalnotat bemærker E.D. ved en regimentsliste: »Måste ses i bataljen«. Typisk for A.S. siger han intet om, at bataljen må være det svenske-polske sammenstød d. 15. juli 1655, og at stikket heraf netop meget omhyggeligt medtager de svenske regimentsnavne (stik nr. 6, fra Parisperioden). Den side af sagen interesserer beklageligvis ikke kildekritikeren A.S. Et andet eksempel på nødvendigheden af efterretning, når et forlæg til stik skulle udarbejdes, finder A.S. i en brevveksling mellem E.D. og rigsdrosten Per Brahe lige efter E.D.s hjemkomst fra Paris. Ret beset drejer det sig her mere om at få en skitse over slaget ved Genevadbros d. 13. aug. 1657 end om en relation om slaget. En sådan findes da heller ikke nævnt i förteckningen. Den tilsendte skitse var tilstrækkelig, som det ses af stikket nr. 69 (stukket 1688 i Stkh.). Tilsvarende forhold gjorde sig gældende ved eksemplet Riga (stik nr. 45, fra Parisperioden). E.D.s store interesse for skitser ses alene deraf, at han hjemsendte en stor pakke fæstnings- og slag-planer fra Danmark d. 14. juli 1657. Mere overbevisende sammenhæng mellem relationer og stik er der i eksemplet Thorn (stik nr. 92, fra Stockholmsperioden); hertil kunne være føjet Trondhjem (stik nr. 91, fra Parisperioden, svarende til relationen nr. 29 i specifikationen).

Eksemplet Warszawa er virkelig et skoleeksempel på, hvor nødvendigt det kunne være for kunstneren at have grundig krigshistorisk orientering. På grundlag af oplysninger fra fremtrædende krigsdeltagere og

egne samtidige iagttagelser sammenstillede E.D. tre slagskitser (en for hver dag) i 1657 – og han udarbejdede senere en udførlig relation om slaget. Relationen ser ud til at være E.D.s første krigshistoriske fremstilling, da den givetvis bygger på andet end E.D.s eget erindringsstof. Relationen fik stor betydning for stikkene, hvis følgetekst viser nøje overensstemmelser med den. Eksemplet understreger imidlertid lige så stærkt relationens utilstrækkelighed. Skønt E.D. selv havde udarbejdet relationen om slaget, var det ham umuligt uden videre at rekonstruere tegningerne, efter at hertug Adolf Johan (kongens bror) havde forlagt dem, efter at have modtaget dem til låns. Dette sidste synes at have undgået A.S.s opmærksomhed. Alt i alt må det være berettiget at stille sig noget reserveret til den fremsatte tese, at E.D.s kunstneriske virksomhed har været den første drivkraft for hans krigshistoriske aktivitet.

Når A.S. er så ivrig for at trække E.D.s kobberstik ind i denne sammenhæng, virker det ikke så lidt overraskende, at han slet ikke efterprøver, om stik og kilder svarer til hverandre. Han forsøger desværre heller ikke at vurdere stikkenes værdi som situationsgengivelse. Det har således slået anmelderen, at teksten på stikket fra Nyborg (stik nr. 71, fra Paris-perioden), der gengiver angrebene på Bredals eskadre, taler om tre danske skibe, skønt eskadren omfattede 4. Det ejendommelige heri kommer frem, når man betænker, at E.D. selv har overværet begivenheden og formodentlig herunder lavet sin skitse. Hvorfor bøjede han sig ikke for de skriftlige kilders oplysninger? Svaret må vel være, at skitsen viste, at kun 3 af skibene var i ilden. Var dette den virkelige situation?

På baggrund heraf forekommer det anmelderen mere sandsynligt, at det, som A.S. gør til et bimoment, i virkeligheden var den vigtigste side af sagen. E.D. har hele tiden følt, at en krigshistorisk fremstilling måtte være noget væsentligt i et kommende værk om Carl X Gustafs historie, og med den burde stikkene naturligvis stemme overens. I den retning peger da også den store aktivitet, som E.D. lægger for dagen omkr. 1663/64, da et kongebrev af 5. juni 1663 bragte et officielt værk om hans beundrede konge indenfor synsvidde.

I samme retning peger desuden A.S.s egne resultater ang. E.D.s diarium, omfattende årene 1655–60. Gennem en overordentlig skarp-sindig analyse fastslår A.S. nemlig, at vi ikke står overfor en samtidig marchliste, men at der er tale om et historisk arbejde fra E.D.s hånd. Listen er bevaret i 4 eksemplarer, hvis indbyrdes forhold der omhyggeligt gøres rede for. Det påvises med overbevisende kraft, hvilket eksemplar der forelå under E.D.s ophold i Paris (ex. 2, version 1), hvilket der overgaves S.P. i 1681 (ex. 1), og hvilket der overgaves kongen d. 16. juli 1695 (ex. 3). Det viser sig, at diariet har en tydelig sammenhæng med udarbejdelsen af Carl Gustaf-værkets to store krigskort over Polen og Danmark. Kvartersnumre på kortene findes også i diarierne. Nu er

kortene imidlertid begge stukket i Paris (stik nr. 5 og 57) sensommeren 1668. Havde diariearbejdet kun haft interesse i forbindelse med kortene, var der ikke meget mening i at arbejde videre med dem efter den tid. Men A.S. viser selv, at E.D. arbejdede meget intenst med diarierne helt op til 1690-erne. Der må altså være tale om andet end kartografiske grunde til disse anstrengelser, og de kan meget vel også række ned til tiden før de to krigskorts færdiggørelse.

Man må her først spørge om, hvad det egentlig er, E.D. foretager sig med diarierne fra eksemplar til eksemplar. Simpelthen en overarbejdning, der synes at have sammenhæng med erhvervelsen af stadig nyt historisk materiale. Med en tilsyneladende aldrig trættet energi har perfektionisten E.D. søgt at føre sit diarium ajour. Den væsentligste drivkraft hertil må have været en brændende historisk interesse, lad så være, at den ikke har været uden sammenhæng med ønsket om at befordre egen karriere. Men alene det, at en ingeniørofficer mener at kunne gøre sig bemærket ved historisk virksomhed, viser en højst usædvanlig indstilling. Det bør tillige i den forbindelse nævnes, at hans arbejde med storværket *Suecia antiqua et hodierna* viser en tilsvarende historisk interesse og indstilling, noget A.S. ikke synes at tillægge større betydning. Endelig kan man ikke se bort fra, at E.D. hele livet har følt en forpligtelse overfor den afdøde og beundrede konge. I alderdomsværket: *Dagboken*, som kun var beregnet for en snæver familiekræds, giver han en interessant oplysning, anført af A.S. i anden anledning. Det siges her, at Carl Gustaf straks ved E.D.s ankomst til hæren (sommere 1656) og adskillige gange siden befalede ham »medh flijt alt, hwadh notabelt uthij kriget förefalla kunde, [att] anteckna«. Dette kan have været anledningen til, at han begyndte at føre sin egen krigsdagbog, og det var et naturligt udgangspunkt for videre historisk virksomhed. Tegning af fæstninger og byer (og slag) var derimod en direkte følge af hans embede, som det fremgår af hans bestalling. E.D.s brændende historiske interesse synes åbenbar.

Den stadige ajourføring af diariet voldte E.D. de allerstørste kvaler, ikke mindst derved, at han følte sig forpligtet til at holde det i overensstemmelse med sine to krigskort. På disse kort var hærens marchruter indtegnet, og de forskellige natkvarterer var fortløbende nummereret. Vi ved ikke bestemt, hvornår kortene forelå rentegnede, men det synes at have været et stykke tid før deres gravering i Paris sensommeren 1668. Af en eller anden grund synes allerede rentegningen at have været bindende. I et meget interessant afsnit viser A.S., hvilke vanskeligheder nye og bedre oplysninger har forvoldt E.D. både før og efter 1668. Det har været så magtpåliggende for E.D. at opretholde overensstemmelsen mellem kort og diarium, at han ikke er gået af vejen for bevidst at vride fremstillingen trods bedre vidende. Men han stod jo

også her overfor en højst ubehagelig bunden opgave. Det kan dog ikke nægtes, at dette alligevel kaster et særegent lys over E.D.s virksomhed som historiker. Samtidig understreger det imidlertid, at det hele tiden må have foresvævet diarieforfatteren, at diariet og kortene (og vel de øvrige billeder med) skulle følges ad. Tanken om en krigshistorisk fremstilling med diariet som rygrad må have foresvævet E.D.

Der er også andre tegn på, at E.D. har set sig selv som forfatter til den krigshistoriske del af det kommende Carl-Gustaf-værk. Han har faktisk gjort store tilløb til en sammenhængende fremstilling af krigene. Det er lykkedes A.S. at påvise, at ikke mindre end 6 store felttogsrelationer er skrevet af E.D., skønt han selv har henført fire af dem til andre forfattere. I modsætning til diariet er de skrevet på tysk, ligesom relationen om tredageslaget. De danner en stort set dækkende fremstilling af de militære begivenheder fra krigsudbruddet 1655 til svenskernes belejring af København aug. 1658. 5 af relationerne forelå udarbejdede inden 1673, da de figurerer i specifikationen. Den 6., omfattende perioden febr.-aug. 1658, synes først at være skrevet dette år, og den ser ud til at være afbrudt pludselig, da den ophører midt i en sammenhæng. Ved hjælp af sine tidligere indvundne resultater kan A.S. fastslå, at de to første relationer (Wittenbergrelationen (febr.-aug. 1655) og Jaroslawrelationen (febr.-apr. 1656)) forfattedes 1663/64, medens den tredje (Rakoczyrelationen (marts-juni 1657)) først forelå færdig noget senere, men inden Frankrigsrejsen 1667/68. De tre danske relationer (Frederiksodderrelationen (aug.-okt. 1657), Bæltrelationen (nov. 1657-marts 1658), og relationen om krigens genoptagelse (april-aug. 1658)) er skrevet efter E.D.s hjemkomst, men altså før eller i 1673. For den sidstes vedkommende gælder dette dog kun konceptet. Det forekommer i øvrigt uforståeligt, at A.S. ikke i denne sammenhæng finder anledning til at beskæftige sig med E.D.s relation om stormen på København (10/11. febr. 1659). Den har form af et brev fra E.D. til hans tidligere foresatte, generalmajor C. Marderfelt, dateret d. 15. febr. 1659. Selvom relationen således ikke er en krigshistorisk fremstilling, men et samtidigt vidnesbyrd, har den da ligefuldt interesse både udfra et kunst- og krigshistorisk synspunkt.

Når A.S. kan fastslå relationernes affattelsestid ret nøje, hænger det sammen med, at kilderne til relationerne endnu er bevarede. Det er simpelthen de primærkilder, som E.D. selv havde samlet sammen. Af denne grund er de 6 felttogsrelationer stort set uden primærværdi, hvad det er en af A.S.s største fortjenester at have påpeget. Herefter skulle fremtidig misbrug af dem kunne undgås. Lidt primært stof indeholdes der dog i alle relationerne, undtagen Wittenbergrelationen.

Bevarelsen af E.D.s kilder gør det muligt at bedømme ham som historiker. Og det er en vigtig ting, da især hans polske relationer har

været kritikløst anvendt af historieskriverne. Resultatet er ikke umiddelbart smigrende for E. D., da A.S. uafviseligt kan påvise, at han mangler nøjagtighed i fremstillingen. Han føler sig ikke strengt bundet af sine kilder. Men værst er dog nok tendensen hos ham. Han overdriver svenskernes og især Carl Gustafs heltegerninger og nedvurderer såvel modstander som allieret. Særligt grelt kommer det frem i Rakoczy-relationen, hvor der ikke levnes ungarerne megen ære. Et karakteristisk træk hos E.D. er hans overdrevne tal på modstanderne og deres tab. Dette maner til varsomhed overfor det primære stof, som trods alt findes i relationerne.

Selvom E.D. således sætter den svenske konge i centrum i sine feltogsrelationer, så måtte helten dog prise sig lykkelig over at have haft følge af den trofaste tjener E.D. Ved flere lejligheder gjorde han sin herre fortræffelige tjenester, både i Polen og i Danmark. Det interessante i A.S.s undersøgelser på dette punkt ligger ikke så meget i, at de dahlbergske indsatser åbenbart overdrives (det har andre tidligere påvist), men derimod i konstateringen af, at fremstillingen af disse episoder faktisk synes at indeholde en virkelig sandhedskerne. At vridninger til E.D.s fordel må have forekommet mere tilforladelig, når relationerne udgaves for beretninger af andre end E.D., er indlysende. Dermed være dog ikke sagt, at dette har været grunden til den misvisende attribution, som nogle har ment. Det må jo afhænge af, hvad E.D. egentlig havde tænkt sig med sine relationer.

Spørgsmålet er ikke så lige til at besvare. Der er påvist en iøjnefaldende aktivitetsperiode hos E.D. fra 1663-67. Det gælder både hans samler- og skribent-virksomhed. Det er svært at være uenig med A.S. om, at den må have sammenhæng med de forhandlinger, som E.D. på denne tid førte om sine tegninger. Resultatet blev det tidligere nævnte kongebrev af 5. juni 1663, der foreslog en deponering af tegningerne imod »heet gott recompens«. Det er uvist, men tvivlsomt, om denne deponering fandt sted. Skrivelsen syntes at stille et Carl Gustaf-værk i udsigt, hvorfor A.S. forestiller sig, at det var for at befordre dette, at E.D. greb pennen. Med vort kendskab til E.D. forekommer det dog anmelderen mere sandsynligt, at det var for at præge dette. Desuden måtte en fremstilling vel kunne give håb om en yderligere recompens, måske som foreslået af H. Schück (Svensk Historisk tidskrift 1968, I, 30) de donationer, der var givet ham af Carl Gustaf, og som formynderregeringen havde undladt at effektuere.

Det kunne se ud til, at E.D. trådte ind i en ny aktivitetsperiode i begyndelsen af 1670-erne. Det behøver dog ikke at betyde andet end at E.D. nu påny fik tid for tjenesten til at dyrke sit historiske studium. Det kan dog næppe afvises, at Carl XI's regeringstiltrædelse (dec. 1672) kan have spillet ind, som A.S. hævder. Den registrering af hans krigs-

historiske samling, som specifikation er udtryk for, kunne have sammenhæng dermed. E.D. skulle efter dette have håbet på, at den unge konge ville sætte faderen det æresminde, som han (E.D.) så længe havde ventet på. Derfor gjorde han nu status over samlingen for sig selv og andre (kongen). Derfor gik han i gang med at fortsætte sin fremstilling. Hvad A.S. ikke forklarer, er den påfaldende afbrydelse, der slutter den sidste danske relation. Har den noget med dette at gøre? Det mener H. Schück. E.D. blev skuffet i sit håb om kgl. befordring af Carl Gustaf-værket, dengang Carl XI besøgte Malmø (20.-27. aug. 1673); derfor opgav han at fuldføre det arbejde, han befandt sig midt i. En mere naturlig forklaring synes det dog at være, at hans udnævnelse til fortifikationsetatens chef (9. sept. 1674) rent arbejdsmæssigt har hindret ham i at fortsætte. Og ikke længe efter brød jo tilmed krigen med Danmark ud. Men der er intet, som tyder på, at E.D.s historiske interesse var blevet svækket – tværtimod.

Dette sidste turde fremgå af hans interesse for S.P.s arbejde, der først for alvor synes at være kommet i gang nogle år efter krigen, skønt han udnævntes til rigshistoriograf allerede 1677. E.D. synes at have optrådt som katalysator, idet han overgav S.P. hele sin krigshistoriske samling d. 2. maj 1681. Han gjorde det på eget initiativ, da han selv synes at have fremkaldt et kongebrev herom. Det var i forbindelse hermed, at han udarbejdede den såkaldte förteckning på svensk. Det er ved den lejlighed, at der skete det mærkværdige, at han attribuerede 4 af sine 6 felttogsrelationer til andre forlængst afdøde personer. Det må dog fremhæves, at dette kun er sket i förteckningen, ikke på selve relationerne, der har ganske objektive titler. Hvorfor foretog E.D. denne mærkværdige henføring i förteckningen. A.S. er tilbøjelig til at forklare dette med, at det må være gjort for at føre S.P. bag lyset, for at E.D.s bedrifter naturligt kunne glide ind i rigshistoriografens fremstilling. Det må indrømmes, at forklaringen er nærliggende, omend ikke videre smigrende for E.D. Men den forudsætter rigtignok, at S.P. så også har modtaget »förteckningen«, og har forstået svensk. Den kan dog næppe være udfærdiget med S.P. for øje, når den er på svensk. Dette er jo så meget mere påfaldende, som alle relationerne er på tysk. Har förteckningen måske blot været en orientering for kongen, som skulle imponeres af de gode navne, som anført af Schück? Eller er det blot en erindrings-seddel til E.D.s eget brug? Disse sidste forslag synes mindre belastende for E.D. Endelig bør det vel tilføjes, at har det været E.D.s mening at føre S.P. bag lyset, så lykkedes dette ikke. Rigshistoriografen holdt sig i det væsentligste til de officielle krigsrelationer, hvori der ikke optrådte nogen E.D. De diskuterede attributioner har først ført en senere tid bag lyset.

E.D.s krigshistoriske forfatterskab er især blevet belastet af hans så-

kaldte »Dagbok«. Det er i den, han ganske uhæmmet skyder sin egen person i forgrunden, bliver den stolte førerskikkelse over Storebælt, en interessant gæst på Frederiksborg slot og en ivrig angrebstilhænger foran København. Dagbogens eksistens har været kendt i ca. 200 år, og den tryktes som sagt første gang i 1823. Den har haft umådelig indflydelse på opfattelsen af Carl Gustaf-tiden og på den svenske storhedstid i det hele taget, da den rækker helt frem til d. 21. okt. 1699. Ulykken er, at Dagbogen har været opfattet som et primært kildeskrift. Det er imidlertid ikke nogen samtidig dagbog, og E.D. kalder den heller ikke noget sådant; men det er sandsynligt, at forfatteren i hvert tilfælde for tiden efter 1660 har støttet sig til mere eller mindre kortfattede almanakoptegnelser. Tidspunktet for den endelige udarbejdelse af Dagbogen er vanskelig at præcisere, men A.S. giver gode grunde for, at det for største delens vedkommende (til og med året 1693) er sket i begyndelsen af 1690-erne og før maj 1694.

Det er selvfølgelig Dagbogens afsnit om årene 1654–60, der interesserer A.S. Tekstundersøgelsen giver her til resultat, at bogen er sekundær og især bygger på de tidligere nævnte arbejder fra E.D.s egen hånd: Krigsdagbogen og de 6 (8) felttogsrelationer. Det er jo kun rimeligt, ikke mindst, hvis han har manglet almanakoptegnelser fra tiden før 1660, hvad flere ting tyder på. På et meget interessant punkt er E.D. imidlertid blevet påvirket af S.P., hvad der er mere overraskende. Der er en iøjnefaldende overensstemmelse mellem Dagbogens og S.P.s Carl Gustaf-historie m. h. t. visse omstændigheder ved det andet krigsudbrud. Begge parter hævder således med overbevisning, at voldene omkring København var i en elendig forfatning. Dette ville være let forklarligt, om det blot kunne føres tilbage til benyttelse af fælleskilder, først og fremmest E.D.s egen relation om krigens genoptagelse, der som bekendt sendtes til S.P. i 1681, men også tidligere trykte fremstillinger (som A. M. Hjørnings *Leyrs-Krantz* (trykt 1660) og R. Manley's *The History of the Late Wars in Denmark* (trykt 1670)). Den kan ikke stamme fra relationen, der på dette punkt er lidet oplysende. Ved en meget indviklet, men fint gennemført analyse overbeviser A.S. læseren om, at S.P. uafhængig af A. M. Hjørring har nedvurderet voldsystemet af tendentiøse grunde. S.P. befandt sig nemlig overraskende nok indenfor voldene under belejringen, ansat som lærer for den svenske diplomat Coyets børn. Dette er en af historikerne lidet påagtet kendsgerning, selvom S.P. nævner det i sit historieværk. Tendensen skulle herefter skyldes det ubehagelige minde om den langvarige internering i forbindelse med harme over, at Carl Gustaf blev lokket bort fra en storm på den ufuldkomne fæstning. Det er fra S.P.s fremstilling, at E.D. har fået tanken om at kunne køre med hest og vogn over grav og vold lige ind i København, siger A.S. og sikkert med fuld ret.

Hvordan er dette muligt, når S.P.s værk først tryktes i 1696, og vi lige har oplyst, at Dagboken's Carl Gustaf-afsnit er renskrevet før maj 1694. Det hænger simpelthen sammen med, at E.D. i begyndelsen af 1690'erne havde fået til opgave kritisk at gennemgå S.P.s manuskript til Carl Gustaf-historien. Hvad han især havde at anke over, var S.P.s ringe udnyttelse af Frederiksodde- og Bælt-relationen. Denne undladelse betød, at E.D. så at sige var blevet uomtalt i det officielle historieværks afsnit om første danske krig. Forklaringen på, at S.P. havde undladt at udnytte denne del af det tilsendte materiale kunne ligge deri, at andet, ofte trykt stof var for hånden i rigelig mængde, og det var lettere at arbejde med end E.D.s håndskrevne beretninger. Men hvad forklaringen end var, resultatet måtte synes højst utilfredsstillende for E.D. Han fremførte da også nogle indvendinger, men med forbavsende ringe energi. E.D. må formodentlig have indset, at det ville være højst usmageligt, om han på det tidspunkt og i sin daværende stilling søgte at trænge sin person frem i et officielt værk. Til gengæld afreagerede han i Dagboken; han skød sig selv helt urimeligt i forgrunden i sin fremstilling af Frederiksoddes erobring (S.P. nævner slet ikke E.D. i den forbindelse), af Bæltovergangene (hvor S.P. dog i det mindste nævner hans isrekognosceringer), af Frederiksborgmødet (hvor han slet ikke var tilstede og derfor ikke nævnes af S.P.) og af begivenhederne omkring indledningen til Københavns belejring (hvor S.P. heller ikke nævner ham).

Hvorfor begik den højt estimerede fortifikationschef, feltmarskal og greve E.D. sådanne uhyrligheder i sin Dagbok? Var han blevet senil? A.S. tager ikke problemet op, men muligheden kan også straks afvises. E.D. når med dette værk et absolut højdepunkt i sin litterære virksomhed. Desuden udelukker de mange selvoplevede enkeltheder en sådan antagelse. Noget af forklaringen må ligge i den selvhævdelsestrang, som E.D. allerede havde lagt for dagen i sine felttogsrelationer, omend i mere modereret form. De direkte løgne i forbindelse med Storebælt-overgangen og Frederiksborgmødet, der i øvrigt hænger logisk sammen, synes at have en dybere årsag. A.S. påviser, at de virkelige begivenheder omkring Bæltovergangen føltes af E.D. som hans livs store skuffelse. De bibragte ham et kompleks, i væsentlig grad rettet imod K. G. Wrangel. Nu var timen inde til at skrive historien, som den burde have formet sig. Og så må man ej heller forglemme, at Dagboken var et memoireværk, der kun burde læses af familiens kreds, hvor man var ivrig efter en god tradition. Det er jo trods alt heller ikke E.D.s skyld, at historikerne så tidligt fik fingre i værket og misopfattede det som et primært kildeskrift. At E.D. stadig udmærket kendte sandheden om Bæltovergangen kan tillige ses deraf, at han endnu en gang overarbejdede sit diarium i overensstemmelse med Dagboken. Det var den udgave af diariet (eksemplar 3), der blev overgivet Carl XI d. 16. juli 1695.

E.D.s indsatser er trukket stærkere frem end tidligere – men han rider dog ikke i spidsen for den sejrige hær under Bæltovergangen, og der står intet om hans deltagelse i Frederiksborgmødet.

A.S. har ydet en enorm arbejdsindsats med sit disputatsarbejde, og han har bragt forbavsende klarhed og orden i det kaos, der hidtil har bestået omkring E.D.s krigshistoriske arbejder. Fra nu af skulle skrifternes historiske værdi og indbyrdes forhold ikke kunne misforstås. Det er et bemærkelsesværdigt resultat at få fastslået, at E.D.s relationer ikke er skrevet for at føre S.P. bag lyset, da de lå færdige længe før han kom ind i billedet. Det kan i det højeste være attributionerne, der kan have haft denne funktion – og det er jo en langt uskyldigere affære. E.D.s krigshistoriske arbejde har været båret frem af ønsket om at få krigsbegivenhederne tilfredsstillende behandlet i sammenhæng med hans illustrationsmateriale – lad så være, at også karrierehunger har virket ansporende på E.D. såvel som lysten til at sikre sig en plads i historien. E.D.s indsats som historisk materialeindsamler lægges klart frem, og hans mangler som historieskriver dokumenteres. De forklares forstående dermed, at E.D., som selv var aktiv i begivenhederne, måtte få en mere fremskudt stilling end rimeligt er – men det pointeres ofte, at historikeren også var behæftet med en veludviklet selvhævdelsestrang. Den løb dog kun helt løbsk i Dagboken, der på den anden side ikke var beregnet til offentliggørelse.

A.S.s værk er bygget uhyre logisk op; man følger ham gennem alle hans møjsommelige undersøgelser fra resultat til resultat. Det må i et kildekritisk arbejde som det foreliggende være en rimelig, ja nødvendig fremgangsmåde. Det skal dog ikke nægtes, at den er meget anstrengende for læseren. Der opstår på den måde mange afbrydelser (delvis meget lange) og sidespring, hvorved sammenhængen er svær at fastholde. Det fulde udbytte får man først, når man har lært bogen som en lektie. En fyldigere indholdsfortegnelse og et emneregister ville utvivlsomt have lettet arbejdet med bogen, men et sådant hjælpeapparat mangler desværre. Anmelderen er ikke helt enig med A.S. i alle hans resultater, som det skulle fremgå af det foregående. Derimod er han ganske overbevist om, at A.S. med sin disputats har leveret et kildekritisk standardværk om Konung Carl X Gustafs Bragder.

FINN ASKGAARD